

Deze uitgave verscheen eerder onder de titel *De Nederlandse geschiedenis in een notendop* (1998, 17de druk 2010) en *Een kleine geschiedenis van Nederland* (2012, 3de druk 2013).

© 2015 Erven Herman Beliën en Monique van Hoogstraten
Omslagontwerp Tessa van der Waals
Beeld omslag *De terugkomst in Amsterdam van de tweede expeditie naar Oost-Indië*,
Hendrik Cornelisz. Vroom, 1599, Rijksmuseum, Amsterdam
www.prometheusbakker.nl
ISBN 978 90 351 4371 5

Laag land en Nederland

De slag bij Nieuwpoort. Willem van Oranje. De Opstand. Van Speijk. Bonifatius. Thorbecke. Rembrandt. Jacoba van Beieren. Een onsamenvangende verzameling zo op het eerste gezicht. De wapenfeiten en heldennamen die ons te binnen schieten als we denken aan de Nederlandse geschiedenis, lijken zonder enige betekenis. Ouderen onder ons leerden ze op de lagere school nog uit hun hoofd. Ze bewezen hoe roemrijk ons verleden was geweest. Want dat was het doel van het geschiedenisonderwijs vanaf de negentiende eeuw tot diep in onze twintigste eeuw: een lofzang aan te heffen op het nationale verleden en een leerschool te zijn voor het heden. Personen, veel meer dan structuren of fenomenen, maakten lange tijd de hoofdmoot uit. Hun biografieën konden tot navolging of bewondering strekken. Ook de slechteriken en mislukkelingen hoorden daarbij – als voorbeeld van hoe het niet moest. Dat is allemaal veranderd. Geschiedenis heeft haar morele gezag verloren. Wat heeft het nog voor zin te lezen over lang vervlogen tijden, voor ons moderne wereldburgers, met de blik gericht op een toekomst die steeds sneller op ons afkomt.

In het onderwijs wordt niet meer geleerd dat er ooit een slag bij Nieuwpoort was, laat staan dat er nog verteld wordt dat deze in het jaar 1600 plaatsvond. Het is zelfs al zover gekomen dat de grote lijnen er niet meer toe lijken te doen. In de geschiedenisles gaat het tegenwoordig om korte perioden of geïsoleerde fenomenen: christendom, slavernij of vrouwenonderdrukking, geplaatst in een tijdloze wereld. Met behulp van bronnen, oude teksten en plaatjes kunnen kinderen leren kijken, kritisch leren lezen en zich allerlei sociale vaardigheden eigen maken. De feiten van de geschiedenis zijn overbodig geworden. Daar komt een kind niet mee vooruit.

En nu lijkt deze vernieuwingsdrang ons op te breken. Het beschaafde deel der natie raakte in rep en roer toen bleek dat enkelen van onze

volksvertegenwoordigers, de leden van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, denken dat Willem van Oranje in Dokkum werd vermoord, dat kardinaal Alfrink de eerste bisschop was en dat de Republiek in het jaar 1672 door Spanje werd erkend. ‘Schande!’ riepen alle journalisten en historici na een enquête van het *Historisch Nieuwsblad*. Tientallen, nee honderden artikelen werden en worden nog steeds aan deze vraag gewijd: is kennis van onze geschiedenis nou wel of niet van belang? Ja, is het meest voorkomende antwoord. Waaruit moet die geschiedenis dan bestaan? Volgens een recente enquête van het *Historisch Nieuwsblad* onder ‘opinieleiders’, die werd gepubliceerd in december 1997, horen daar in elk geval de Nederlandse Opstand, de Tweede Wereldoorlog en Thorbecke/1848 bij.

Ook lijkt er een zekere overeenstemming te bestaan over de vragen die we aan de geschiedenis moeten stellen. Die luiden: hoe zijn onze staat en natie gevormd? Wie zijn wij? Waar komen wij vandaan? Wat maakt ons tot Nederlanders in een wereld die steeds kleiner wordt, en in een Europa dat steeds dichterbij komt? Eigenlijk zijn deze nieuwe vragen niet zo heel anders dan de oude. Ook toen immers diende de geschiedenis te vertellen wat Nederlanders tot Nederlanders maakte. Maar er zijn verschillen. We durven iets minder trots te zijn, ja, soms schamen we ons zelfs voor ons vaderlandse verleden. En we kunnen het niet langer verantwoorden de minder fraaie passages te verbloemen. Maar hoe dan ook: de oude feiten moeten terug in onze herinnering. We moeten ze afstoffen, ontdoen van negentiende-eeuwse context, ze herschikken en ze samen met nieuwe feiten vers opdienen. Dat doen wij in dit boekje.

Nederland is een zeer recente creatie. Lang maakte het deltagebied deel uit van andere Europese machtsgebieden en was er geen sprake van welk eenheidsgevoel onder de bewoners dan ook. Er was geen Nederlandse staat en geen Nederlandse natie. De lage landen waren een waterig gebied, dat langzamerhand iets minder waterig werd, en achtereenvolgens onder de koning van Duitsland, de hertog van Bourgondië en de koning van Spanje viel. De gebiedsafbakening die wij aanhouden – grofweg de grenzen van het latere Nederland – is dus enigszins kunstmatig.

Een eerste samenhang ontstond pas na de Opstand, in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, hoewel de band tussen de zeven gewesten toen nog zeer los was en elk gewest vooral zijn eigen belangen

diende. Bovendien maakten sommige delen van het huidige Nederland geen deel uit van deze Republiek. De eenheidsstaat zoals wij die nu kennen dateert van 1798. Het koninkrijk ontstond in 1813 en, na een korte vereniging met België, in 1839 in de huidige vorm. Nadat de staatkundige eenheid tot stand was gekomen, werd ook het natiegevoel geleidelijk sterker. Wie dezelfde regering heeft, dezelfde taal moet spreken, in hetzelfde leger dient en hetzelfde onderwijs volgt, wordt telkens met de eenheid geconfronteerd en gaat zich daarmee identificeren.

Dit wil niet zeggen dat alles wat dateert van vóór de achttiende eeuw vreemd is aan de Nederlandse geschiedenis, ook al was er toen nog geen Nederland. Sommige machtsverhoudingen, economische structuren en bestuursvormen dateren uit die eerdere perioden. Het gaat er daarbij niet om een snelweggeschiedenis te schrijven, van Julius Civilis via Willem van Oranje tot Wim Kok. Alsof de Bataafse opstand zou hebben geleid tot de tolerantie en vervolgens tot het poldermodel. De vroege vestigingsgeschiedenis, de kerstening, de opkomst van landsheren en steden, het Bourgondische Rijk, het Habsburgse Rijk en de Republiek zijn niet louter van belang als voorgeschiedenis, maar ook in hun eigen recht.

En dan duiken Willem en Dokkum en Nieuwpoort weer op – niet als heldhaftige feiten, maar als feiten die een rol hebben gespeeld in de geschiedenis van dit lage land. Als kraaltjes zonder welke de ketting niet te rijgen is. De auteurs koesteren intussen hun eigen helden, zoals daar zijn Dik van der Horst, Gert Jan van Setten, Peter van der Eerden, David van Mameren en Willem Melching. Zij lazen eerdere versies van de tekst, spoorden fouten en onbegrijpelijkheden op en repareerden onze computer. We zijn hen erg dankbaar.

In den beginne

Vroegste bewoners

Eindeloos lagen de lage landen verscholen onder een dik pak ijs. Toen, zo'n dertienduizend jaar geleden, begon het ijs te smelten. De gletsjers trokken zich terug naar het noorden en het smeltwater zocht zich een weg via brede meanderende rivieren naar laaggelegen gebieden. De lage landen veranderden in een toendragebied en de Noordzee stroomde vol – niet van de ene dag op de andere, maar stukje bij beetje over een periode van misschien wel duizend jaar. Overigens is dit proces nog steeds niet beëindigd. Ook nu smelten de ijskappen aan de polen, waardoor de zeespiegel met enige centimeters per eeuw stijgt.

Omstreeks deze tijd zijn in ons gebied voor het eerst mensen geweest. Van de kampementen van deze rendierjagers is weinig overgebleven – een pijlpunt op Texel, een steen met een tekening van twaalfduizend jaar oud in het Limburgse Sint-Odiliënberg – maar voldoende om aan te nemen dat ze hier, met name in de zomer, jaagden op rendieren en kleinere beesten, waarvan ze het vlees aten en de huiden gebruikten als bescherming tegen de kou.

Ongeveer tienduizend jaar geleden trad een volgende klimaatverandering op. De temperatuur steeg opzienbarend, de toendra maakte plaats voor moerassen en bossen van berken en wilgen, later van den en uiteindelijk van vele soorten loofbomen. De rendieren trokken naar het koudere noorden en sommige jagers zullen de dieren gevolgd zijn. Anderen pasten hun jacht- en eetgewoonten aan. Het warmere klimaat en de gevarieerdere vegetatie maakten dit gebied aantrekkelijk voor andere dieren, zoals de eland, het everzwijn, de ree en het oerrund, voor vogels en vissen. De jagers konden hun maaltijd verder aanvullen met plantaardig voedsel zoals bessen, knollen en noten. Ook van het leven van deze nomadische volken kunnen we weinig meer dan een glimpje opvangen. Het blijft bij toevallige vondsten als een uitgeholde boom-

stam, een vishaak, een vuistbijl en een in het veen geconserveerd lijk.

Landbouw werd ongeveer 4500 jaar voor Christus voor het eerst bedreven op de lössgronden in Zuid-Limburg, en duizend tot tweeduizend jaar later ook in de noordelijker gebieden. Er zijn sporen van landbouwgemeenschappen gevonden in de duinen bij Vlaardingen, in de Hollandse veengebieden en op de Drentse zandgronden. De leefwijze van deze boeren week in bepaalde opzichten sterk af van die van hun jagende en verzamelende voorgangers. Ze vestigden zich op een vaste plek, woonden in lemen boerderijen, maakten potten om voorraden in te bewaren en hebben ongetwijfeld afspraken gemaakt over bezit en rechtspraak. Hoe deze precies luidden is onbekend, aangezien de vroege landbouwers geen schrift kenden. Archeologen hebben deze bevolkingsgroepen genoemd naar het type aardewerk dat ze hebben gevonden. Zo kennen we het volk van de bandkeramiek, van de trechterbekers, van de standvoetbekers en van de klokbekers. Van deze oude bewoners in Nederland genieten de hunebedbouwers de grootste bekendheid, door de indrukwekkende graven die ze hebben nagelaten.

Alle werktuigen en gebruiksartikelen waren in die tijd van hout en steen, maar vanaf 1700 v.Chr. deed geleidelijk brons zijn intrede. Dit duidt erop dat er over grotere afstanden werd gehandeld, want tin en koper – de basismaterialen voor brons – waren niet voorradig in de lage landen. Het befaamde halssnoer uit 1300 v.Chr. dat in Exloo opdook, illustreert deze handelscontacten. Het is gemaakt van ruim twintig kralen van tin uit Engeland, veertien kralen van barnsteen uit het Oostzeegebied en vier van faience uit Egypte.

Vanaf 700 v.Chr. werd ook ijzer uit het oosten ingevoerd, dat werd gebruikt voor de vervaardiging van betere landbouwwerktuigen, zoals de ijzeren ploeg. Uit dezelfde tijd dateren de urnenvelden die her en der zijn gevonden. De doden werden dus niet meer begraven, maar gecremeerd. Deze verandering werd misschien meegebracht door nieuwkomers, de Germaanse en Keltische stammen.

Vreemde Romeinen

Germanen en Kelten zijn de eerste volken waarover we verhalen op schrift hebben. Dat is te danken aan Caesar. Deze Romeinse generaal

begon in 58 v.Chr. aan de verovering van Gallië (ongeveer het huidige Frankrijk) en beschreef zijn onderneming in de *Commentarii de Bello Gallico*, de gedenkschriften over de Gallische oorlog. In het noorden, zo tekende hij op, woonde de dappere Keltische stam der Belgae. Nog verder noordwaarts, aan de overzijde van de Rijn, leefden Germaanse stammen. Of de Rijn inderdaad de grens was tussen Germaanse en Keltische stammen, is moeilijk vast te stellen. In het huidige Friesland en Groningen woonden waarschijnlijk Germaanse Friezen, maar Drentse namen als Een en Norg zijn van Keltische oorsprong. Vaststaat dat de Germanen, die oorspronkelijk in het gebied van het huidige Scandinavië leefden, vanaf 1400 v.Chr. uitzwermden over Europa. Op diverse plekken zullen ze in contact gekomen zijn met Keltische stammen die vanuit het Alpengebied noordwaarts trokken.

Hoewel Caesar pochte dat hij heel Gallië tot aan de Rijn had veroverd, was er in het zuiden van het huidige Nederland nog weinig te merken van de Romeinen. Wel hadden de tochten van de generaal diepe sporen nagelaten. Stammen zoals de Eburonen, de Usipeten en de Tencteren waren uitgedund dan wel geheel uitgeroeid. Pas in 12 v.Chr., onder keizer Augustus, bracht veldheer Drusus het zuiden van de lage landen daadwerkelijk onder Romeinse heerschappij. De Romeinen bouwden nu op regelmatige afstanden langs de rivier legerplaatsen, waar militairen werden verzameld voor de verovering van Germanië. In de meeste kampen konden een paar honderd militairen terecht, en bij Nijmegen verrees zelfs een kamp waar twee legioenen van zesduizend man gelegerd konden worden. Hoe vreemd moet de lokale bevolking hebben opgekeken van deze soldaten die marcherend optrokken, gekleed in rokken, met blinkende helmen op hun hoofd, gewapend met schilden en zwaarden.

Het Romeinse leger was goed georganiseerd, maar het slaagde er niet in de gebieden ten noorden en oosten van de Rijn te veroveren. Meermalen liep het er grote verliezen op. Zo vernietigde een troep Friezen in het jaar 28 n.Chr. een Romeins legerkamp in de omgeving van Velsen, waarbij duizend Romeinse soldaten de dood vonden. In 47 n.Chr. gaf keizer Claudius de veroveringsplannen definitief op. De Rijn (nu de Oude Rijn) bleef voorgoed de noordgrens van het Romeinse Rijk. Die grens werd uitgebouwd tot een sterke verdedigingslinie, de Limes

genoemd. Het gebied ten zuiden van de Rijn werd ingericht als een echte Romeinse provincie (*Germania Inferior*), en kreeg behalve een militair ook een civiel bestuur. Daartoe schakelden de Romeinen de lokale elite in, zoals vreemde overheersers vaker hebben gedaan. In het rivierengebied waren dat de Bataven.

De Bataven waren niet, zoals de latere legende zegt, in holle boomstammen de Rijn afgezakt. Wel waren ze uit den vreemde gekomen, waarschijnlijk uit Midden-Duitsland. Kort na het jaar 50 v.Chr. arriveerden ze met een groep van misschien honderden, misschien duizenden in het rivierengebied, waar de naam 'Betuwe' nog aan hen herinnert. Welke rol de Romeinen bij hun verhuizing hebben gespeeld, is onduidelijk. Misschien waren ze door de Romeinen binnengehaald als buffer tegen de opstandige Friezen. Misschien ook waren ze op eigen houtje hierheen getrokken, hooguit oogluikend geduld door de Romeinen. Er moeten in elk geval goede contacten tussen de Romeinen en de Bataven zijn geweest, want de Bataven werden vrijgesteld van belastingafdracht en waren slechts verplicht soldaten voor het Romeinse leger te leveren.

Dit laatste kwam de Romeinen duur te staan. Tijdens de onlusten die in het jaar 69 na de dood van keizer Nero in het Romeinse Rijk uitbraken, kwamen ook de Bataven in opstand. Hun leider was Julius Civilis, een Bataaf die maar liefst 25 jaar had gediend in het Romeinse leger. Naar zijn motieven om zich te keren tegen de Romeinen, aan wie hij zijn carrière te danken had, kunnen we alleen gissen. De Romeinse schrijver Tacitus vermeldt dat hij zich erover beklagde dat het bondgenootschap tussen Bataven en Romeinen verworpen was tot slavernij van de Bataven. De kern van Civilis' opstandelingenleger bestond uit Bataafse soldaten, die door de Romeinen waren getraind. Al snel sloten zich ook anderen aan, Friezen, Kanninefaten uit de kuststreek en Germaanse stammen van de oostelijke Rijnsoever. Vrijwel alle forten en posten aan de Rijn werden in één jaar tijd verwoest. In de loop van het volgende jaar werd Civilis verslagen door het Romeinse leger. Hij had niets bereikt met zijn opstand – behalve dat hij eeuwen later als eerste Nederlandse vrijheidstrijder geëerd zou worden. Volgens de zestiende-eeuwse Bataafse mythe was hij de heldhaftige leider geweest van onze voorouders, die onbedorven en vrij in een Bataafs luilekkerland hadden geleefd.

Na de opstand brak een lange periode van betrekkelijke rust aan,

waarin de Romeinse cultuur, taal en gebruiken zich steeds dieper wortelden. De Romeinse invloed deed zich het sterkst gevoelen in het zuiden. In de provincie Gallia Belgica, zoals de Romeinen het huidige België en zuiden van Nederland noemden, verschenen villa's, waar de herenboeren in grote luxe leefden, met beschikking over een badhuis, centrale verwarming en slaven die het land bewerkten. Taal en godsdienst werden overgenomen, in elk geval door de elite. Woorden als 'muur', 'kelder', 'kamer', 'tegels', 'straat', 'wijn' en 'munt' stammen uit het Latijn. Maar ook aan de grens bij de Rijn lagen centra van romanisering. Enkele forten zoals Nijmegen en Keulen groeiden in de loop van de tweede en derde eeuw uit tot bloeiende Romeinse steden, met altaren, tempels en badhuizen. En zelfs in de vrije Germaanse gebieden boven de Rijn waren Romeinse sporen zichtbaar. In Friese terpen is Romeins aardewerk en muntgeld teruggevonden, dat mee naar huis gebracht werd door Friezen die intensieve handelscontacten met hun zuiderburen onderhielden. Hun wol, kaas en boter vonden gretig aftrek bij de Romeinen.

Aan de bloei van het Romeinse Rijk kwam tegen het einde van de derde eeuw een einde. Door de economische malaise en de dalende belastinginkomsten was de keizer niet langer in staat zijn uitgebreide leger te onderhouden. Dat bevond zich aan alle grenzen van het Romeinse Rijk: van Noord-Afrika, via het Midden-Oosten naar Klein-Azië, over de Balkan, langs de Donau en Rijn naar Noord-Engeland. Invallen van Germanen zetten het rijk verder onder druk. Hoewel de Romeinen de lage landen pas aan het einde van de vierde eeuw definitief verlieten, lagen vele forten en villa's er al eerder verlaten bij. Waarschijnlijk heeft daarbij ook het wassende water een rol gespeeld. De stijging van de zeespiegel maakte een groot deel van het rivierenland onbewoonbaar en het veengebied in Holland, Zeeland en West-Brabant werd nog drassiger dan het al was.

Water speelde overigens tot ver in de Middeleeuwen een veel grotere rol dan nu in het lage land. Pas in de elfde eeuw werden de eerste dijken aangelegd. Tot die tijd, en nog lang daarna, bepaalde het water waar de mensen konden wonen. Rivieren verlegden regelmatig hun bedding, gebieden die droogstonden liepen weer onder, en moerassen konden tot meren worden. In het noorden lagen uitgestrekte kwelders, en het westen was een grote delta, waar Schelde, Maas, Waal en Rijn als veel-armige monsters grote happen namen uit het lage brede duingebied.

Slechts de hoger gelegen zand- en leemgronden in het oosten hebben nooit veel te duchten gehad van het water.

Op drift en bekeerd

Sinds de derde eeuw waren grote groepen van de Europese bevolking op drift geraakt. Een aantal deed tijdens de trektocht ook de lage landen aan. Frankische Germanen stroomden uit het oosten het Romeinse Rijk binnen en veroverden Gallië. Angelen en Saksen trokken in de vijfde eeuw via Groningen en Friesland naar het westen. Sommigen vestigden zich daar, anderen trokken verder en belandden in het huidige Engeland. De Friezen breidden in dezelfde tijd hun woongebied uit naar het zuiden. Ze trokken het binnenland in tot aan de grote rivieren en langs de kuststrook tot aan het Zwin (bij het huidige Brugge). De Franken vestigden zich tot ver in het huidige Noord-Frankrijk. Ze assimileerden zich op den duur met de oorspronkelijke Gallo-Romeinse bevolking. Vanaf de vijfde eeuw breidden ze hun invloedssfeer uit tot aan de grote rivieren. Een scherpe grens tussen Romaanse en Germaanse dialecten kwam later, in de negende eeuw, tot stand. Daar loopt nu de taalgrens door België.

Met het vertrek van de Romeinen was het centrale bestuur weggevallen. Het land viel uiteen in kleine machtsgebiedjes, waar lokale hoofden het voor het zeggen hadden. De bevolking leefde voornamelijk van veeteelt, landbouw en visserij. In aansluiting op het Romeinse systeem van grootgrondbezit was de landbouwgrond opgedeeld in domeinen, waarvan de heer de helft zelf exploiteerde en de andere helft uitgaf aan horige boeren, die een deel van de opbrengst mochten houden. In ruil voor het gebruik van de grond betaalden ze pacht in natura en verrichtten ze herendiensten op het domein van de heer. In Friesland kwamen deze herendiensten nauwelijks voor.

Het belang van de handel nam in het begin van de Middeleeuwen sterk af. De steden verschrompelden en de handelswegen werden niet langer onderhouden. Een van de weinige volken in Europa die wel handel bleven drijven, waren de Friezen. In de zevende eeuw deden ze met hun vee, aardewerk en laken handelsplaatsen aan in Engeland, Zweden en Denemarken. De steden York, Mainz en Keulen hadden zelfs aparte